

John Paul II Memorial Lectures

David **ALTON**

Rocco **BUTTIGLIONE**

Frans A.M. **ALTING VON GEUSAU**

Vittorio **POSSENTI**

Hans **JOAS**

John **FINNIS**

Michael **WELKER**

Gerhard **MÜLLER**

Piotr **MAZURKIEWICZ**

Silvano **PETROSINO**

Wanda **PÓŁTAWSKA**

Tomasz **DOŁĘGOWSKI**

Timo **HÄMÄLÄINEN**

Stefano **ZAMAGNI**

Inge **EIDSVÅG**

John Paul II Memorial Lectures

Redakcja naukowa: dr hab. Michał Łuczewski
dr Dominika Żukowska-Gardzińska
Recenzent: ks. dr hab. Jacek Grzybowski, prof. UKSW
Opracowanie redakcyjne: Magdalena Butkiewicz
Projekt okładki: Agnieszka Sulimierska
Projekt graficzny i skład: Zielony Królik

**Centrum Myśli
Jana Pawła II**

ul. Foksal 11, 00-372 Warszawa
www.centrumjp2.pl

© Centrum Myśli Jana Pawła II 2018
ISBN: 978-83-60853-59-7

John Paul II Memorial Lectures

David **ALTON**
Rocco **BUTTIGLIONE**
Frans A.M. **ALTING VON GEUSAU**
Vittorio **POSSENTI**
Hans **JOAS**
John **FINNIS**
Michael **WELKER**
Gerhard **MÜLLER**
Piotr **MAZURKIEWICZ**
Silvano **PETROSINO**
Wanda **PÓŁTAWSKA**
Tomasz **DOŁĘGOWSKI**
Timo **HÄMÄLÄINEN**
Stefano **ZAMAGNI**
Inge **EIDSVÅG**

Centrum Myśli Jana Pawła II
Wydanie I
Skład: Zielony Królik
Nakład: 300 egzemplarzy
Arkuszy drukarskich: 43,5
Złożono krojem: Cambria, Kadwa
Papier: Offset 80
Druk: Multipress.com.pl

Spis treści

Wstęp	7
Część 1 O przyszłości Europy	
David Alton , Powszechne prawo – powszechnie łamane Wolność religijna i prześladowania religijne w XXI wieku	13
Rocco Buttiglione , Ocalić Europę – czy to jest możliwe?	39
Frans A.M. Alting von Geusau , Chrześcijańskie dziedzictwo i zjednoczenie Europy – czy coś je łączy?	53
Vittorio Possenti , Wiara i rozum: o jaką relację tu chodzi?	113
Część 2 Wokół definicji osoby	
Hans Joas , Świętość osoby	133
John Finnis , Ciało i dusza	151
Michael Welker , Duch Święty i ludzka wolność	181
Gerhard Müller , Osoba, wolność i odpowiedzialność	197
Część 3 Ku integralności człowieka	
Piotr Mazurkiewicz , Wolny umysł w zniewolonym świecie	211
Silvano Petrosino , Spokój cyfrowy a ludzki niepokój	241
Vittorio Possenti , Wkład świeckiego państwa i religii w budowę dobrego społeczeństwa?	249
Wanda Póltawska , Uczcie się kochać	265
Część 4 W dialogu ze światem	
Tomasz Dołęgowski , Wokół rozwoju integralnego. Dialog a dobro wspólne	273
Timo Härmäläinen , Adaptacyjny ład organizacyjny jako odpowiedź na świat złożony	291
Stefano Zamagni , Dobro wspólne jako pryncypium w biznesie	303
Inge Eidsvåg , Czym jest dialog?	337

Duch święty i ludzka wolność

Michael Welker¹

Dnia 2 czerwca 1979 r. Jan Paweł II odprawił na placu Zwycięstwa pierwszą mszę św. na polskiej ziemi. Wtedy powiedział: „Ale, umiłowani rodacy – jeśli przyjąć to wszystko, co w tej chwili ośmieliłem się wypowiedzieć – jakżeż ogromne z tego rodzą się zadania i zobowiązania! Czy do nich naprawdę dorastamy?”. A potem zawołał: „Niech zstąpi Duch Twój i odnowi oblicze ziemi! (Ps 104, 30) Tej ziemi!”². Rok później wybuchły strajki w całym kraju, które doprowadziły do powstania „Solidarności”. Dwadzieścia lat później, 13 czerwca 1999 r., papież stanął ponownie na tym samym placu, teraz noszącym imię Józefa Piłsudskiego. Wspominał wówczas: „Wraz z Prymasem Tysiąclecia, Kardynałem Stefanem Wyszyńskim, z biskupami i licznie zgromadzonym Ludem Bożym stolicy zanosiliśmy wtedy gorące wołanie o dar Ducha Świętego. [...] Czyż nie jest odpowiedzią Boga to, co w tym czasie dokonało się w Europie i w świecie, poczynając od naszej ojczyzny? Na naszych oczach następowały przemiany systemów politycznych, społecznych i gospodarczych, dzięki którym poszczególne osoby i narody na nowo ujrzały blask swojej godności. Prawda i sprawiedliwość odzyskują swoją wartość, stając się palącym wyzwaniem dla wszystkich, którzy doceniają dar swej wolności. Za to dziękujemy Bogu, patrząc z nadzieją w przyszłość”³.

W pierwszej części artykułu zaprezentuję relację Ducha Bożego do ludzkiej wolności na podstawie słynnej encykliki Jana Pawła II *Dominum et vivificantem* z 1986 r. W częściach drugiej i trzeciej natomiast podjęta zostanie próba naświetlenia – pod kątem biblijnym i teologicznym – dwóch zagadnień:

---

¹ Niemiecki teolog od lat związany z Uniwersytetem w Heidelbergu, dyrektor tamtejszego Centrum Międzynarodowej i Interdyscyplinarnej Teologii.

² P. Zuchniewicz, *Papal Warsaw*, Warszawa 2007, s. 49.

³ Tamże, s. 49. Por. M. Łuczewski, *Solidarność*, Warszawa 2015, s. 8 i nn.

„wylania Ducha Świętego” oraz odpowiedzi na pytanie o to, jak rozpoznawać, z pomocą Ducha Chrystusowego, duchy obdarzone szczególnie wielką mocą.

Duch Święty a wolność w encyklice *Dominum et vivificantem*

Robiąca ogromne wrażenie encyklika papieża Jana Pawła II *Dominum et vivificantem. O Duchu Świętym w życiu Kościoła i świata* z 1986 r. zawiera bogatą teologię Ducha Świętego⁴. Papież rozpoczyna od *Credo* nicejsko-konstantynopolińskiego, gdzie Trzecia Osoba Boska nazwana zostaje „Panem i Ożywicielem”, który „mówił przez proroków” (nr 1). Następnie papież sięga do różnorodnych cytatów biblijnych, zwłaszcza tych z Ewangelii wg św. Jana i listów św. Pawła, a ponadto – do encyklik swoich poprzedników i dokumentów Soboru Watykańskiego II, kreśląc szeroką perspektywę istoty i działania Ducha Świętego: „Kościół [...], pouczony słowem Chrystusa, czerpiąc z doświadczenia Pięćdziesiątnicy i własnych «dziejów apostoelskich», od początku głosi wiarę w Ducha Świętego, jako Ożywiciela, poprzez którego niezgłębiony Trójjedyny Bóg udziela się ludziom, zaszczepiając w nich zadatek życia wiecznego” (nr 1).

W subtelnej egzegezie tekstów biblijnych papież Jan Paweł II ukazuje działanie Ducha Świętego jako doradcy, nauczyciela, świadka wspierającego pamięć o Chrystusie, a także w Jego roli jako „światła ducha ludzkiego”, które ma doprowadzić ludzi „do całej prawdy” (nr 3-7; ze szczególnym odniesieniem do J 14-16). Wskazuje następnie na to, jak ogromną moc reprezentuje Duch Święty w przekazie objawienia jako Ten, który „przenika głębokości Boże” (1 Kor 2,10) oraz zapośrednicza samooddanie się Boga-Miłości w sercu człowieka. Jak pisze św. Paweł Apostoł: „miłość Boża rozlana jest w sercach naszych przez Ducha Świętego, który został nam dany” (Rz 5,5; nr 9).

Jan Paweł II postrzega moc Ducha Świętego jako środek „zbawczego udzielania się Boga temu, co stworzył” (nr 12). Z jednej strony to udzielanie się w Duchu ujawnia, że świat pozostaje w mocy grzechu, z drugiej strony

⁴ Autor korzystał z angielskiego przekładu, wydrukowanego przez Pauline Books and Media w 2003 r. Polski tekst encykliki, wykorzystany w niniejszym przekładzie, dostępny jest pod adresem: http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/en/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_18051986_dominum-et-vivificantem.html [dostęp:14.09.2018] [przypis tłumacza].

jednak ukazuje też, jak „smutek ten w radość się obróci” (J 16, 20) w związku ze zmartwychwstaniem, wylaniem Ducha i tym, że działa On nieustannie „od dnia Pięćdziesiątnicy” (nr 14).

Nawiązując do proroctwa Izajasza – zwanego „Piątą Ewangelią” albo „Ewangelią Starego Testamentu” – Jan Paweł II przedstawia działanie Ducha Świętego w Chrystusie i przez Chrystusa. „Teksty prorockie domagają się, aby je odczytywać w świetle Ewangelii [...] [zaś] Nowy Testament nabiera szczególnej jasności dzięki przedziwnemu światłu, jakie zawarte jest w starotestamentowych tekstach” (nr 16). Izajasz mówi o Mesjaszu („Namaszczonym”), który posiada pełnię Ducha Bożego, który przyniesie słabym i ubogim sprawiedliwość i miłosierdzie, zaś poznanie Boga (por. Iz 11, 1nn; 42, 1nn; 61, 1nn) – nie tylko Izraelowi, lecz także poganom.

Następnie Jan Paweł II ukazuje, w jaki sposób Nowy Testament podejmuje ten przekaz i jak mówi o Jezusie Chrystusie, który „rozradował się w Duchu Świętym” (Łk 10, 21n; Mt 11, 25nn), gdyż „dane Mu jest objawić Boże ojcostwo” oraz miłosierne „promieniowanie tego Bożego ojcostwa na «prostaczków»” (nr 20n).

Dwojaki charakter działania Ducha – objawienie świata pod panowaniem grzechu i zamiana smutku w radość – stanowi oś tej encykliki i wyznacza jej dalszą treść. W części drugiej (nr 27-48), zatytułowanej *Duch, który przekonywa świat o grzechu* (por. J 16, 8nn), Jan Paweł II łączy bardzo ściśle zagadnienie grzechu z odrzuceniem misji Chrystusa (nr 27). Podkreśla ogromną wagę Krzyża Chrystusowego jako części Objawienia (nr 31n, 36), aby następnie skupić się na temacie ludzkiego nieposłuszeństwa (nr 37nn) oraz cierpień, jakie ono powoduje. W tej złożonej sytuacji widzi on z jednej strony Ducha Świętego jako „wchodzącego w cierpienie ludzkie i kosmiczne z nowym obdarowaniem Miłości, która odkupi świat” (nr 39), z drugiej zaś widzi Apostołów, którzy (według J 20, 22n) otrzymali Ducha Świętego od zmartwychwstałego Chrystusa wraz z mocą odpuszczania grzechów (nr 40). Mówi także o „trudzie ludzkiego serca, trudzie sumienia, pośród którego dokonuje się [...] nawrócenie” (nr 45), a podsumowuje tę część słowami: „Duch Prawdy, który dopomaga ludziom – ludzkim sumieniom – poznawać *prawdę grzechu*, równocześnie też sprawia, że poznają *prawdę tej sprawiedliwości*, jaka wkroczyła w dzieje człowieka wraz z Jezusem Chrystusem” (nr 48).

Trzecia i ostatnia część encykliki mówi o „Duchu, który daje życie” (nr 49-67) i kieruje uwagę ku Jubileuszowi Roku 2000. W tej części podane jest

także – związane z treścią encykliki – pojęcie wolności. W oparciu o słowa św. Pawła „Pan zaś jest Duchem, a gdzie jest Duch Pański – tam wolność” (2 Kor 3, 17) Jan Paweł II stwierdza: „Gdy Trójjedyny Bóg otwiera się wobec człowieka w Duchu Świętym, wówczas to Jego otwarcie się odsłania i daje zarazem stworzeniu-człowiekowi pełnię wolności” (nr 51). Lecz wyraża on przy tym żal, że ta „przedziwna kondescendencja Ducha, *natrafia* w naszym ludzkim wymiarze na *opór i sprzeciw*” (nr 55). Przywołuje Ef 3, 14-16, aby wskazać na „wzmocnienie siły wewnętrznego człowieka” dzięki działaniu Ducha Świętego. Kończy zaś istotnymi uwagami na temat siły modlitwy i roli Ducha Świętego jako „ożywczego tchnienia modlitwy” (nr 65).

W encyklice wyrażenie „ludzkie serce” oddane jest często jako „ludzkie sumienie”, albo – mówiąc inaczej – połączone w niej zostały biblijne terminy *cardia* („serce”) i *syneidesis* („sumienie”). W ten sposób sięga ona współczesnych umysłów i współczesnej mentalności Zachodu oraz tego, jak generalnie pojmowane są dziś: duch i wolność. Od czasów Arystotelesa i stoików, na przestrzeni całych dziejów Zachodu, dyskursy dotyczące wolności były naznaczone – często w sposób ukryty – takim pojmowaniem wolności i ludzkiego ducha, które skoncentrowane było na poznawczo uwarunkowanej autoreferencyjności osób, społeczeństw i kultur. Duch i wolność stały się czymś namacalnym i znajdującym zastosowanie na gruncie myśli dotyczącej samo-określenia.

W Księdze XII *Metafizyki* Arystoteles definiuje ducha jako siłę, która myśli samą siebie i wprawia wszystko w ruch, działając w takim zakresie, w jakim uczestniczy w tym, co myślane, i na ile częścią tego przedmiotu myśli sama się staje⁵. Duch jest siłą, która nie ztraca samej siebie w relacji z innym, lecz odbiera i utrzymuje samą siebie w relacji myślowej. Nasze pojmowanie świata i nas samych jest zapośredniczone przez tego ducha. Jakość wszelkiego myślenia i pojmowania zasadza się na jednoczesnym wzroście samorozumienia oraz znajomości i zrozumienia otaczającej nas rzeczywistości. Arystoteles łączy tę duchową aktywność z samoaktualizacją, wolnością i poczuciem szczęścia. Nazywa ją nawet „boską”, gdyż stanowi ona doskonałą aktualizację wszelkiej wiedzy o wszelkiej rzeczywistości, połączoną z absolutną

⁵ Autor korzysta z przekładu angielskiego *Metafizyki*, który opracowany został przez przez H. Tredennicka (Cambridge 1935, XII, 1072b, zwł. nr 19–32). Por. M. Welker, *God the Spirit*, Minneapolis 1992, s. 283.

samowiedzą, a to przynależy boskiej naturze. Przysługuje jej też najlepszy i wieczny rodzaj życia – jest to życie w stanie doskonałej wolności⁶.

Ta genialna, filozoficzna teoria ducha i związany z nią pogląd na wolność wywarły potężny wpływ na kulturowe dzieje Zachodu. Dzięki niej społeczeństwa i kultury tego kręgu miały do dyspozycji rozumienie wolności (często skrajnie indywidualistyczne i intelektualne), oparte na teoretycznym subiektywizmie. Tego wielkiego osiągnięcia nie da się przecenić, nawet uwzględniając związane z nim trudności i ograniczenia.

Dalsza część tekstu dotyczyć będzie biblijnie zorientowanej relatywizacji Arystotelesowego, zasadniczo autorefleksyjnego i intelektualnego rozumienia ducha. W jej ramach nie mogę przedstawić szczegółowego omówienia myśli św. Pawła i jego odkrywczych rozróżnień pomiędzy sercem, *psyche*, sumieniem, rozumem i duchem, chciałbym jednak zaznaczyć, że niniejsze przemyślenia są w dużym stopniu oparte na jego antropologii, na rozróżnieniu, którego on dokonał pomiędzy duchem ludzkim a Bożym, oraz na pojmowaniu wolności, które się z tym wiąże⁷. Tylko pośrednio będę nawiązywał do wieloletniego, międzynarodowego i interdyscyplinarnego dialogu między teologami, filozofami i naukowcami, dotyczącego złożonej natury osoby ludzkiej. Moim głównym celem będzie podjęcie próby naświetlenia biblijnego pojęcia „wylania Ducha” oraz tego, jakie pojmowanie wolności wiąże się z tym wydarzeniem.

Biblijne pojęcie „wylania Ducha”

Biblijnie zorientowana alternatywa dla myśli Arystotelesa dotyczącej ducha musi zacząć od zmiany perspektywy i oddalić się od obrazu autoreferencyjnej władzy poznawczej i umysłowej. Rozpocząć ona musi od wielkiej, biblijnej wizji „wylania Ducha”. Mówiąc o wylaniu Boskiego Ducha, będziemy zmuszeni spojrzeć na bogactwo i mnogość relacji, na fakt ustanowienia duchowej wspólnoty z jej wielorakimi, wewnętrznymi powiązaniem, wzajemnymi wpływami i oddziaływaniami. To zupełnie inny punkt

---

⁶ Por. Arystoteles, *Metafizyka*, XII, 1072b, nr 19–32.

⁷ Por. M. Welker, *Flesh–Body–Heart–Soul–Spirit: Paul’s Anthropology as an Interdisciplinary Bridge Theory*, w: *The Depth of the Human Person: A Multidisciplinary Approach*, ed. M. Welker, Grand Rapids 2014, s. 45–57.

wyjścia w porównaniu z refleksywnymi, mentalistycznymi, a często też indywidualistyczno-antropomorficznymi koncepcjami ducha, jakie powstały pod wpływem Arystotelesowej metafizyki oraz powiązanych z nią teorii.

Niełatwo jest jednak sięgnąć po pomoc ze strony bogactwa relacji, jakie zawiera w sobie pojęcie „wylania Ducha” – a to dlatego, że różnorodność i mnogość, które z niego wynikają, nie dają się łatwo opanować. To podejście sprawia więc, że wielu ludzi uznaje, iż o Duchu Świętym w zasadzie niczego nie możemy wiedzieć, i że Duch to po prostu jakaś „siła nie z tego świata” (*numinous power*). Wydaje się zatem, że chcąc skupić się na Bożym Duchu, powinniśmy raczej pobożnie milczeć w obliczu tego boskiego, apofatycznego misterium. Wbrew intelektualistycznemu redukcjonizmowi w duchu arystotelizmu z jednej strony, oraz wbrew woli (pobożnej tylko z pozoru) utrzymania klimatu nieprzejrzyistości i mglistości, biblijne, klasyczne teksty dotyczące wylania Ducha dostarczają nam odkrywczych wglądów. Pierwszy i najważniejszy z nich, pochodzący z księgi proroka Joela (3, 1-2), mówi nam, że Duch Boży zostanie wylany na mężczyzn i kobiety, na starych i młodych, na niewolników i niewolnice. Inny wielki klasyk to narracja o Pięćdziesiątnicy z drugiego rozdziału Dziejów Apostolskich. Cytowany jest w niej Joel co do słowa, wraz z dodatkiem o tym, że Duch Boży zstępuje na ludzi różnych narodów, kultur i języków⁸.

Konsekwencji tego wylania Ducha nie da się ująć inaczej niż w kategorii wydarzenia zbawczego. Ludzie, którzy zostali obdarowani i napełnieni Duchem, uzyskują poznanie Boga, moc głoszenia i duchowej łączności ze sobą nawzajem, a także (i w związku z tym) uzyskują [nowe] władze, ukierunkowujące ich całe życie w wymiarze etycznym⁹. W tym miejscu trzeba podkreślić, że biblijny przekaz nie traktuje każdego wylania ducha jako wydarzenia zbawczego. Bóg może bowiem wylać „ducha obłądu” (Iz 19, 14) lub negatywnie oddziałującego „ducha twardego snu”, który oślepią nawet proroków (Iz 29, 10). W przeciwieństwie do tego negatywnego oddziaływania, zbawcze wylanie Ducha – o którym mowa u Joela i w Dziejach Apostolskich, a także u Izajasza (32, 15), Ezechiela (39, 29), Zachariasza (12, 10) i w Liście św.

⁸ Por. M. Welker, *God the Spirit*, wyd. 2, Eugene 2014, s. 134–158, 228–248 (*Gottes Geist. Theologie des Heiligen Geistes*, wyd. 6, Neukirchen 2015).

⁹ Por. *The Work of the Spirit: Pneumatology and Pentecostalism*, ed. M. Welker, Grand Rapids 2006; F. Macchia, *Baptized in the Spirit: A Global Pentecostal Theology*, Grand Rapids 2006.

Pawła do Rzymian (5, 5) – ustanawia żywą, duchową, wieloraką oraz polifoniczną wspólnotę.

W świetle klasycznych tekstów biblijnych ta polifonia wydaje się bardzo szeroka. Można nawet powiedzieć: wywrotowa i rewolucyjna. Według proroka Joela także kobiety zostaną owładnięte duchem – a głosi on to w środowisku patriarchalnym. Ludzie młodzi będą owładnięci duchem – a głosi on to w kontekście panującej gerontokracji. Nawet „niewolnicy i niewolnice”, są owładnięci i obdarowani przez Ducha Bożego – a głosi on to w społeczeństwie uznającym niewolnictwo, co było rzeczą oczywistą w czasach starożytnych. Wreszcie relacja z Dziejów Apostolskich przeciwstawia się wszystkim etnocentrycznym, plemiennym i ekskluzywistycznym punktom widzenia na działanie Ducha, podkreślając, że ludzie reprezentujący różne narody i kultury, posługujący się różnymi językami, zostają przez Niego owładnięci.

Idea takiej polifonii oraz wielości wzajemnych relacji we wspólnocie Ducha może łatwo wzbudzić obawę, że jej wynikiem będzie wyłącznie chaos. Oczywiście rodząca się rzeczywistość działania Ducha i nadchodzącego panowania Bożego – tak jak przedstawia ją przekaz biblijny – stwarza wiele trudności przed chcącymi zrozumieć ten proces i wydarzenie¹⁰. Wylanie Ducha zyskuje wszakże jasność dzięki połączeniu go z darami Ducha (*charismata*), na które szczególną uwagę zwraca św. Paweł (1Kor 12,4nn; 7,7; 13,1-3 oraz 14,4nn; Rz 12,4nn).

Według św. Pawła, Duch i dary Ducha służą budowaniu i ożywianiu wielowymiarowej i polifonicznej wspólnoty „ciała Chrystusowego” (1 Kor 12 i Rz 12). Kościół jako ciało Chrystusa należy postrzegać jako pluralistyczną i organiczną jedność wielkiej liczby członków. Ogół tych członków związany jest z Chrystusem jako ich głową, lecz między sobą pozostają one w jedynie względnych, funkcjonalnych i hierarchicznych relacjach. Czasami szczególne znaczenie zyskują oczy, kiedy indziej ręce lub stopy (por. 1 Kor 12,12). „Jedność ciała” ustanowiona jest i podtrzymywana przez wylanie Ducha i przez mnogość darów Ducha¹¹. Na jakiej zatem podstawie św. Paweł twierdzić

¹⁰ Por. M. Welker, M. Wolter, *Die Unscheinbarkeit des Reiches Gottes*, „Reich Gottes, Marburger Jahrbuch Theologie” 11/1999, s. 103–116; M. Welker, *God the Revealed: Christology*, Grand Rapids 2013, s. 223 i nn.

¹¹ Por. J. Zizioulas, *Being as Communion: Studies in Personhood and the Church*, New York 1997, s. 110; M. Welker, *The Work of the Spirit...*, dz. cyt., s. 221.

może, że „Duch wolności” nie jest duchem nieładu, czy nawet chaosu (por. 1 Kor 14,33)?

Pierwsza z odpowiedzi, związana z formą i skutecznością działania Ducha, pomoże nam rozwiązać obawy co do tego, że Duch Boży to jakiś „byt nie z tego świata” (*numinous being*), a jego wylanie prowadzi do religijnego i kulturowego „zamieszania” – chociaż zaznaczyć trzeba, że jest ono istotnym czynnikiem ożywiającym dyskurs międzyreligijny i światopoglądowy. Odpowiedź ta mówi, że skuteczne działanie Ducha Bożego pozostaje w łączności a zarazem zrywa z tradycjami prawa, z Torą. Wśród kilkunastu mesjańskich zapowiedzi w Księdze Izajasza (rozdz. 11, 42 i 64), które Nowy Testament otwarcie i jednoznacznie wiąże z osobą i dziełem Jezusa z Nazaretu, znajduje się wzmianka o „Wybrańcu Bożym”, na którym *spoczął Duch Pański*. Ma on zaprowadzić sprawiedliwość wśród ludów, dać ochronę słabszym i przynieść poznanie Boga. Sprawiedliwość, współczucie i znajomość Boga – oto fundamentalne cele prawa biblijnego. Podkreślone jest to w Ewangelii wg św. Mateusza (23,23): „to, co ważniejsze jest w Prawie [to] sprawiedliwość, miłosierdzie i wiara”. Trudno jest przecenić, jak olbrzymi wpływ wywarło normatywne przełożenie tych pojęć na kulturę Zachodu.

Nawet dziś to połączenie sprawiedliwości i ochrony zapewnianej słabszym kształtuje dynamikę ewolucji prawa odpowiadającego zasadzie sprawiedliwości i poszanowania człowieka. Również odwrotnie, połączenie ochrony słabszych i prawa doprowadziło do instytucjonalizacji „kultury wsparcia”, nie tylko w wymiarze kościelnych wysiłków społecznych, lecz także w formie prawnego, społecznego i państwowego interesu związanego z powszechnością oświaty, zapewnieniem każdemu podstaw bytowych i niezawodnego systemu opieki zdrowotnej. Nie było dziełem przypadku, że po klęsce demonicznego reżimu nazistowskiego i grozie wydarzeń dwóch wojen światowych państwo niemieckie dążyło do odzyskania zaufania i uznania na arenie międzynarodowej jako „państwo prawa” i „państwo opiekuńcze”.

Brak jest czasu, aby w tym kontekście przyjrzeć się złożonej dynamice normatywnej, której źródłem jest biblijna tradycja prawa i jej potężne oddziaływanie, trwające aż po współczesność¹². Dostrzec jednak trzeba, że

¹² Por. M. Welker, *Justice – Mercy – Worship: The ‘Weighty Matters’ of the Biblical Law*, w: *Concepts of Law in the Sciences, Legal Studies, and Theology*, (Religion in Philosophy and Theology 72), ed. M. Welker, G. Etzelmüller, Tübingen 2013, s. 205–224; M. Welker, *The Power of Mercy in Biblical Law*, „Journal of Law and Religion” 29/2014, nr 2, s. 225–235.

ustanowienie dychotomii „prawa i Ducha” oraz „prawa i Ewangelii” okazało się fatalne w skutkach zarówno dla teologii, jak i dla Kościoła. Ważne jest również to, aby rozumieć, że nawet dobre prawo Boże, podobnie jak ludzki duch, może znaleźć się pod władzą grzechu. Zwłaszcza prawo może przybrać niezwykle niebezpieczne formy, a nawet przerodzić się w „prawo grzechu” (Rz 8,2). Gdyby jednak św. Paweł rzeczywiście posługiwał się jakąś prymitywną dychotomią prawa i Ducha, nie mógłby mówić o „prawie Ducha” (Rz 8,2), „prawie wiary” (Rz 3,27) albo „prawie Chrystusowym” (Gal 6,2). To, czym w istocie charakteryzuje się działanie Ducha Bożego, to rozwinięcie etosu prawa w etos miłości, nadziei i wiary. Intencje przyświecające prawu – promocja sprawiedliwości, miłosierdzia i poznania Boga (albo: poznawania prawdy) – pozostają przy tym nienaruszone. Zostają one, bardzo dosłownie, „wyniesione wyżej”. To wyniesienie nabiera jasności, gdy skupić się na Duchu Świętym jako Duchu Chrystusowym.

Duch Chrystusowy jako duch wolności

Według Jamesa Dunna – znanego, angielskiego biblisty, zajmującego się Nowym Testamentem – jednym z zasadniczych spostrzeżeń, które nadawały charakter wczesnemu Kościołowi, było to, że Jezus Chrystus, na którym spoczywa Duch Boży (Duch sprawiedliwości, miłosierdzia i poznania Boga), wylewa [tego] Ducha na wszystkich „tych, którzy należą do Niego”¹³. Podobnie twierdził Jan Kalwin w swoich *Zasadach religii chrześcijańskiej*¹⁴, podkreślając, że Chrystus Mesjasz nie został namaszczonej olejem lecz Duchem Świętym, aby ci, którzy do Niego należą, mogli mieć udział w jego mocy: „Króla zatem nie namaszcza się olejkiem ani pachnidłem. Jest on nazwany „Namaszczonym” [*Christus*] Boga ponieważ: „spocznie [na Nim] duch mądrości i rozumu, duch rady, męstwa... i bojaźni Pańskiej” [Iz 11, 2] [...]. Nie wzbogaci się on dla siebie samego [*privatim*], lecz po to, by mógł z własnej obfitości dać głodnym i spragnionym”¹⁵. W tym miejscu Kalwin podkreśla znaczenie

---

¹³ J. Dunn, *Towards the Spirit of Christ: The Emergence of the Distinctive Features of Christian Pneumatology*, w: *The Work of the Spirit...*, dz. cyt., s. 3–26.

¹⁴ *Institutes of the Christian Religion*, ed. J. T. McNeill, Louisville 2006, t. 1, II, 15.

¹⁵ Tamże II, 15.5, 499n, por. II, 15.2; Kalwin mówi następnie: „O Ojcu powiedziane jest, że z niezmiernie obfitej obfiteści udziela [mu] Ducha (J 3,34). Powód tego objaśniony jest następująco: *Z Jego pełności wszyscyśmy otrzymali* (J 1,16)” (II, 15.5, 500).

tę, co znane było jako „chrzest Ducha” [otrzymywany] od Tego, który jest „Namaszczonym przez Ducha” – a było to rytualne doświadczenie o przełomowym znaczeniu dla wczesnego Kościoła, teraz podjęte jako centralny punkt pobożnych praktyk ruchu zielonoświątkowego i XX-wiecznych zwolenników tzw. odnowy charyzmatycznej¹⁶.

W ramach tego przekserowania uwagi na zmartwychwstałego i uwielbionego Chrystusa Kalwin podaje też kolejne, istotne spostrzeżenie, które wiąże się z tradycją starotestamentalną i jej szerokim horyzontem pamięci o rzeczach minionych oraz wskazuje oczekiwania na rzeczy przyszłe: „Aby poznać *cel*, dla którego Chrystus został posłany przez Ojca, oraz *to*, czego nam udzielił, musimy spojrzeć przede wszystkim na *trzy rzeczy*: Jego urząd prorocki, królewski i kapłański¹⁷. Nauka o „potrójnym urzędzie” Chrystusowym (*munus triplex Christi*) pomoże nam zrozumieć publiczne i eschatologiczne dzieło Jezusa Chrystusa w całym jego bogactwie i różnorodności. Zawiera ona w sobie odwołania do tradycji Starego Testamentu. Są to pewne przykłady ciągłości zachodzącej między tym, co czynił Chrystus w okresie przed- i popaschalnym a czynami namaszczonych królów, kapłanów i proroków, o których nieustannie napomykają świadkowie w Nowym Testamencie. Friedrich Schleiermacher, Karl Barth i inni czołowi teologowie tradycji reformowanej podjęli i rozwinęli naukę dotyczącą *munus triplex Christi*. Działalność Johanna Gerharda utorowała jej drogę na gruncie teologii luterkańskiej¹⁸, przyjęta ona została także przez Kościół katolicki¹⁹ i prawosławie²⁰. Edmund Schlink zauważa, że „patrzac na rozwój nauki o *munus triplex Christi* jesteśmy świadkami unikalnego zjawiska ekumenicznego. Ten punkt doktryny nie uzyskał bowiem swojej dogmatycznej formy przed, lecz właśnie po podziale Kościoła. Zawarte w nim ujęcie zbawczego działania Jezusa Chrystusa stało się wspólnym nauczaniem Kościołów ponad wszelkimi podziałami”²¹.

¹⁶ F. Macchia, *Baptized in the Spirit: A Global Pentecostal Theology*, Grand Rapids 2006. Poniższa część została opublikowana jako fragment książki w: M. Welker, *God the Revealed...*, dz. cyt., s. 209–313.

¹⁷ *Institutes* II, 15, 494.

¹⁸ *Loci theologici* 1610–1622, Locus IV, rozdz. 15.

¹⁹ M. J. Scheeben, *Handbuch der katholischen Dogmatik*, vol. 5.2, Freiburg 1954, s. 226–305.

²⁰ P. Trepela, *Dogmatike tes orthodoxu katholikes ekklesias* [grecki tytuł podany w transkrypcji], vol. II, Ateny 1959, s. 143–203.

²¹ E. Schlink, *Ökumenische Dogmatik. Grundzüge*, wyd. 2, Göttingen 1985, s. 414.

Podchodząc poważnie, z pneumatologicznego punktu widzenia, do nauki o potrójnym urzędzie, będziemy musieli rozwinąć ją w pewien sposób pojmowania *potrójnego „Gestaltu” panowania Chrystusowego*. Ponieważ nauka o potrójnym urzędzie może często sprawiać wrażenie czegoś stworzonego na siłę lub naprędce, spróbujmy odnieść te trzy wymiary do: przedpaschalnego życia Jezusa Chrystusa, Jego krzyża i zmartwychwstania. Ze względu na to, czym charakteryzowało się życie Jezusa, oraz ze względu na Jego osobistą charyzmę, dzieła przez Niego dokonane w okresie przedpaschalnym są często łączone z „urzędem prorockim”, krzyż z kolei oznaczać ma „urząd arcykapłański” (bo wiąże się z ofiarą i tym, który ją składa), a zmartwychwstanie ukazuje Jego „urząd królewski”. Jeśli jednak wyjdziemy od Chrystusa zmartwychwstałego i Jego obecności w Duchu, i z tej perspektywy spojrzymy wstecz na wcześniejsze lata Jego życia, odkryjemy zgoła inny porządek.

W świetle przedpaschalnego życia Jezusa dostrzeżemy wyraźniejszy obraz *królewskiego panowania Chrystusa* i tych, którzy do Niego należą – obraz, który zawiera jasne przesłanie dotyczące realistycznie ujętej wolności. W świetle wylania Ducha, owo królewskie panowanie rewolucjonizuje hierarchiczne i monarchiczne formy porządku, zarówno w Kościele, jak i w państwie, gdyż ten Król jest bratem i przyjacielem, a ponadto również ubogim i wyrzutkiem. W oczach niektórych Jemu współczesnych taka władza królewska wyglądała odstręczająco, kojarząc się raczej z chaosem. Z drugiej strony jednak, w oczach wszystkich, którzy chcieli ukierunkować swoje życie na promocję wolności we własnym otoczeniu, stała się przykładem do naśladowania.

To panowanie cechuje praktyka wybaczącej, miłosiernej akceptacji, praktyka uzdrawiania, wyzwalającego nauczania i edukacji. W ciągłości, lecz także i w zerwaniu z tradycją Tory, miłość i przebaczenie definiowane są [teraz] poprzez „wolne i twórcze umniejszenie się”²² – aby pożytek z tego mogli odnieść inni. Moc, z jaką wolność promowana jest przez tego rodzaju wolne, twórcze i (jeśli chodzi o miłość) również radosne samo-wycofanie się, jest potężna. Celem miłości – ujętej w sposób na pewno niewystarczający w terminach

---

²² W. Huber, *Gerechtigkeit und Recht. Grundlinien christlicher Rechtsethik*, wyd. 3, Gütersloh 2006, s. 316; H. Bedford-Strohm, *Vorrang für die Armen. Auf dem Weg zu einer theologischen Theorie der Gerechtigkeit*, Gütersloh 1993.

takich jak: *eros*, *agape* i *filia*²³ – jest to, aby „wszystko [było] dla dobra” tych, którzy są kochani, aby „wyprowadzić ich na miejsce przestronne”²⁴. W związku z panowaniem Boga ważne jest, aby mieć świadomość, że podstawowym celem nie jest tu pielęgnowanie w sobie postawy zaangażowania na rzecz wolności w ramach jakichś podejmowanych działań lub sposobów zachowania, lecz upowszechnianie radosnego i nacechowanego wdzięcznością *doświadczenia umniejszenia się, dokonanego w pełnej wolności dla naszego dobra*. Z tego powodu mówi się, że dzieci są szczególnie blisko Królestwa Bożego²⁵. Etos wyzwalającej radości i wdzięczności ma też jednak fundamentalne znaczenie dla eklezyjalnego etosu dobroczynności i opieki nad słabszymi.

Nacechowana wdzięcznością wrażliwość na to, jak ogromny potencjał związany jest z twórczym i dokonanym w sposób wolny umniejszeniem się w kontekście naszych rodzin, kręgów przyjaciół, organizacji państwowych i społecznych, jak również uwrażliwienie na dzisiejsze, globalne wyzwania – w zakresach: edukacji, zdrowia i uzdrowienia, kwestii konstytucyjnych, eklezyjalnych, ekonomicznych, prawnych i międzykulturowych – mogą prawdziwie otworzyć nam oczy na to, jak bardzo skuteczne – w sensie formacyjnym i w zakresie promowania wolności – są moce *munus regium Christi* (władzy królewskiej Chrystusa). Panowanie Boga i panowanie Chrystusa nabiera kształtu poprzez wiele, często z pozoru mało znaczących aktów miłości i przebaczenia. Udziału w tym niepozornym, lecz dysponującym niewiarygodną mocą panowaniu nie mają wyłącznie jego bezpośredni świadkowie. „Chrześcijański humanizm”²⁶ odciska swój ślad także w innych, religijnych i świeckich formach praktykowania miłości miłosiernej i wyrażania współczucia. Sam również odbiera znaczące impulsy z ich strony. Granice promującego wolność panowania Chrystusa są szersze niż granice kościołów wszystkich miejsc i czasów. „Cokolwiek czyniliście jednemu z tych najmniejszych, którzy należą do Mojej rodziny, zrobiliście to dla Mnie” – bez względu

²³ M. Welker, *Romantic Love, Covenantal Love, Kenotic Love*, w: *The Work of Love: Creation as Kenosis*, ed. J. Polkinghorne, Grand Rapids–London 2001, s. 127–136.

²⁴ Autor, nie podając parametrów, sięga odpowiednio po fragmenty: Rz 8,28; Ps 18,20 i Ps 31,9 – numeracja wierszy wg polskiego przekładu *Biblii Tysiąclecia*. (W wielu innych przekładach wiersze są numerowane inaczej: Ps 18,19 oraz Ps 31,8) [przypis tłumacza].

²⁵ Zob. Mt 10,14; M. Welker, *The 'Reign' of God*, „Theology Today” 49 /1992, s. 500–515.

²⁶ Por.: D. E. Klemm, W. Schweiker, *Religion and the Human Future: An Essay on Theological Humanism*, Oxford 2008; W. Schweiker, *Flesh and Folly: The Christ of Christian Humanism*, w: *Who is Jesus Christ for Us Today: Pathways to Contemporary Christology*, ed. A. Schuele, G. Thomas, Louisville 2009, s. 85–102.

na to, czy Mnie rozpoznaliście w nich czy też nie²⁷. Ci, którzy chcą ograniczyć panowanie Chrystusa wyłącznie do „słowa i sakramentu”, nie potrafią uświadomić sobie tego, jak wielki zakres ma wyzwalająca obecność Chrystusa w mocy Ducha.

Sposób rozumienia *wymiaru kapłańskiego* władzy królewskiej Jezusa Chrystusa jest często zależny od tego, co przekazuje List do Hebrajczyków, którego autor koncentruje się na trudnych tematach „ofiary i zadośćuczynienia”. W odróżnieniu od tego wąskiego ujęcia²⁸, chcąc pojąć „urząd kapłański” powinniśmy raczej skupić naszą uwagę na biblijnych świadkach tego, jak w okresie popaschalnym zmartwychwstały Chrystus ukazywał swoją obecność. Katolicki teolog, Francis Fiorenza z Harvardu, pomógł nam dostrzec, że wszystkie wydarzenia, w których zmartwychwstały Chrystus ukazywał się swoim uczniom – pozdrowienia z przekazywaniem pokoju, łamanie chleba, objaśnianie Pism, nakaz chrzczenia i posłanie uczniów w świat – podają zarys podstawowych form życia wczesnego Kościoła i jego charyzmatycznych mocy (*Ausstrahlungskräfte*)²⁹. Polifonia, na którą składa się życie kościelne oraz codzienny byt, wiąże się ściśle z urzędem kapłańskim – z tym właśnie, w którym ma udział, i w którym konkretyzuje się, „kapłaństwo powszechne wiernych”.

Ciągłość oddawania się w skupieniu praktykom kultu i sprawowaniu sakramentów sama w sobie może zaowocować nadzwyczajnym doświadczeniem wyzwalającej mocy Ducha. W chrzcie, na przykład, dajemy świadectwo o zmianie władzy nad nami panującej. Osoba ochrzczona, której życie zagrożone jest nieustannie przez choroby, niedostatek, przemoc i śmiertelność, otrzymuje obietnicę trwałego życia we wspólnocie z Bogiem. Teksty biblijne opisują to nowe życie, otrzymywane przez chrzest, słowami, które trudno pojąć: uwolnienie od władzy grzechu i śmierci, wspólnota z Chrystusem, obdarowanie mocą Ducha Świętego, opieka i wsparcie na życie wieczne. Takimi sposobami opisane jest życie, które z jednej strony już zostało faktycznie

---

²⁷ Por. Mt 25,40 lub 25,34; J. Hoffmeyer, *Christology and Diakonia*, w: *Who is Jesus Christ...*, dz. cyt., s. 150–166.

²⁸ Por. S. Brandt, *Opfer als Gedächtnis, Auf dem Weg zu einer befreienden Rede von Opfer*, (ATM 2), Münster 2001.

²⁹ F. Fiorenza, *The Resurrection of Jesus and Roman Catholic Fundamental Theology*, w: *The Resurrection: An Interdisciplinary Symposium on the Resurrection of Jesus*, ed. S. T. Davis, D. Kendall, G. O'Collins, Oxford 1997, s. 213–248; por. także: *Die Wirklichkeit der Auferstehung*, ed. H. J. Eckstein, M. Welker, wyd. 4, Neukirchen 2010, s. 318 i nn.

ustanowione i zrealizowane w ramach królewskiej władzy Chrystusa, z drugiej strony jednak sięga ono znacznie poza zwykłą, ziemską egzystencję. Dodatkowo, sprawując obrzędy Wieczery Pańskiej, uczestniczący w nich wierni zostają ogarnięci przez uwielbionego Jezusa Chrystusa i Jego życie. Sprawują ten uroczysty posiłek „na Jego pamiątkę”; wspominają Jego życie i dzieło, a zwłaszcza „noc, w którą był wydany”; ogłaszają jego śmierć na krzyżu; świętują jego zmartwychwstanie i obecność oraz wyczekują paruzji – „śmierć Pana głosicie, aż przyjdzie” (1 Kor 11,26).

Życie Jezusa Chrystusa obecne jest w trakcie sprawowania tych obrzędów w całej pełni, ba! cały Trójjedyny Bóg jest w nich obecny. Po *Eucharystii* – dziękczynieniu za stworzone dary chleba i wina, złożonemu Bogu Stwórcy i stwórczemu Duchowi Świętemu – następuje *anamneza*, w której wspominamy Jezusa Chrystusa i jego zbawcze dzieło w postaci wydarzeń krzyża i zmartwychwstania. Po tej części z kolei następuje *epikleza*: przepełnione wdzięcznością, radosne wezwanie do Ducha Świętego, który obejmuje i unosi wiernych, czyniąc ich członkami ciała Chrystusowego i dając im udział w nowym stworzeniu³⁰.

Właśnie w tej uroczystej celebracji, odnoszącej się do życiodajnej, zbawczej i przemieniającej obecności Trójjedynego Boga, następuje *wyzwolenie życia duchowego i liturgicznego, wyzwolenie duchowej wyobraźni i myśli*. Sprawowanie sakramentów, wraz z biblijnie ukierunkowanym proklamowaniem [wiary] i [jej] nauczaniem, stawiają pod znakiem zapytania wszystkie banalne, sztuczne i opresyjne koncepcje Boga, oraz także praktyki – czy to religijne czy moralne. Ten moment wspólnoty stołu, symbolicznie związany z pokojem i sprawiedliwością, odnosi się do królewskiego panowania Chrystusa i do eklezjalnych dzieł miłości [miłosiernej]. W naszym rozpamiętywaniu nocy, w którą Jezus został zdradzony, oraz wydarzenia krzyża, skierowani zostajemy teraz ku Jego urzędowi prorockiemu i promieniejącemu bogactwu Jego błogosławieństw.

Natura *urzędu prorockiego*, albo prorockiego wymiaru panowania Chrystusa staje się szczególnie jasna w świetle krzyża. Aby to odkryć, powinniśmy unikać redukcji przesłania płynącego z męki Pana do stwierdzeń, że objawiony tu zostaje „Bóg cierpiący”. Przepełniona dobrocią bliskość Boga wobec nas – bliskość w ubóstwie, słabości i bezsilności Ukrzyżowanego – ma

³⁰ M. Welker, *What Happens in Holy Communion?*, Grand Rapids 2000 (*Was geht vor beim Abendmahl?*, wyd. 5, Gütersloh 2015).

podstawowe znaczenie³¹. Jednakowoż skupienie się na „Bogu ukrzyżowanym” nie powinno nigdy przesłonić wielkiej konfrontacji między Bogiem a potęgami i siłami tego świata – konfrontacji, która przybiera formę krzyża i zmartwychwstania. Jezus Chrystus, od którego otrzymaliśmy przesłanie o zbliżającym się panowaniu Boga, od którego otrzymaliśmy władzę: uzdrawiania, opieki nad dziećmi, słabszymi, odrzuconymi, chorymi i cierpiącymi – ten Jezus Chrystus został jednomyślnie potępiony przez „zwierzchności i moce” tego świata.

Religia, prawo, polityka, moralność publiczna i wyrażane [publicznie] poglądy – one wszystkie lubią prezentować się jako „siły dobra”, które istnieją po to, aby nas „cudownie wybawiać”. Jednak w wydarzeniu krzyża wszystkie one spiskują, aby działać przeciwko Bożej obecności w Jezusie Chrystusie. Krzyż objawia świat „pod panowaniem grzechu” – ciemną „noc opuszczenia przez Boga”, i to nie tylko w odniesieniu do Jezusa lecz także (i o wiele bardziej) jako nieustanne zagrożenie dla całej ludzkości. Krzyż ukazuje nam, że wszystkie nasze publiczne, wyposażone we władzę mechanizmy ochrony, takie jak: prawo, polityka, religia, moralność i opinia publiczna – mogą zawieść nas samych i nasze wspólnoty. Wielka, wyzwalająca waga tego, co proklamuje chrześcijaństwo, wielka waga nauczania teologicznego, nieodzowna, wyzwolicielska misja wspólnot poszukujących prawdy i sprawiedliwości – i chodzi tu nie tylko o Kościół lecz także o sferę nauki i prawa – wszystko to zyskuje jasność w świetle urzędu prorockiego.

Cały szereg działań, od analizy i krytyki obecnych, zakłóconych warunków życia społecznego i zaburzonej sytuacji globalnej, po bierny opór wobec skorumpowanego i wynaturzonego życia politycznego, nieuczciwego wpływu mediów, korupcji w gospodarce, a nawet wobec skorumpowanej moralności i religii – takie działania w zakresie krytyki i oporu, zakorzenione w odpowiedzialnym poszukiwaniu prawdy, sprawiedliwości i sposobów pomagania i okazywania szacunku słabym, stają się na nowo widoczne w kontekście urzędu prorockiego. Kościół Jezusa Chrystusa pozwala napełniać się Chrystusowym Duchem wolności jako wspólnota, która poszukuje prawdy i sprawiedliwości.

Tłumaczył Maciej B. Stępień

---

³¹ Macin Luter, *Heidelberg Disputation 1518*, w: *Luther's Works*, vol. 31, ed. H. J. Grimm, H. T. Lehmann, Philadelphia 1957, s. 35-70; D. Bonhoeffer, *Letters and papers from prison*, ed. J. Bowden, E. Bethge, London 2001, s. 131-137; J. Moltmann, *The Crucified God: The Cross of Christ as the Foundation and Criticism of Christian Theology*, Minneapolis 1993.

Michael Welker

Niemiecki teolog od lat związany z Uniwersytetem w Heidelbergu, dyrektor tamtejszego Centrum Międzynarodowej i Interdyscyplinarnej Teologii. Jeden z pionierów zwrotu postsekularnego. W swojej pracy skupia się na teologii fundamentalnej (chrystologia, pneumatologia, eschatologia) i biblistyce. Teologia jest dla niego źródłem dialogu z naukami o życiu, prawem i naukami społecznymi. Jest uczniem Jürgena Moltmanna i reprezentuje teologię protestancką sięgającą Karla Bartha, Dietricha Bonhoeffera i Friedricha Schleiermachera. Autor publikacji: *The End of the World and the Ends of God. Science and Theology on Eschatology* (2000), *Concepts of Law in Science, Legal Studies, and Theology* (2013); *The Depth of the Human Person: A Multidisciplinary Approach* (2014); *Money as God? The Monetization of the Market and its Impact on Religion, Politics, Law and Ethics* (2014).